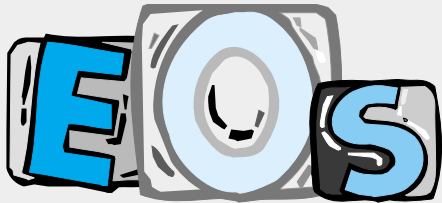

Roskaluokalla on väliä!

En osaa sanoa -vaihtoehto asenne-, arvo- ja mielipidekysymyksissä

■ Marjaana Lehtinen

Usein ihmisille esitetään surveyhaastattelussa kysymyksiä, joita he eivät ole aikaisemmin tulleet ajatelleeksi eikä heillä ole käsitystä kysytystä asiasta. Kysymyksiä ja vastausvaihtoehtoja suunniteltaessa En osaa sanoa -vaihtoehtoon (EOS) kiinnitetään harvoin huomiota ja tavallisesti surveykysymykset eivät sisällä lainkaan En osaa sanoa -vaihtoehtoa. Turhalta tuntuvalla EOS-vastausvaihtoehdolla on kuitenkin väliä: se vaikuttaa vastausjakaumiin ja tutkijan tulisi olla tietoinen siitä jo kysymyksiä suunnitellessaan.

Ei ole yhdentekevää luetaanko haastattelukysymyksissä En osaa sanoa -vaihtoehto vastaajalle vai ei. On esimerkiksi havaittu, että 25 prosenttia vastaajista valitsee jonkin sisällöllisen vaihtoehdon silloin, kun En osaa sanoa -vaihtoehtoa ei lueta, mutta valitsee EOS-vaihtoehdon, kun tällaisen vaihtoehdon olemassaolo kerrotaan hänelle (Schuman & Presser 1981). Ilman mielipidettä olevien osuus riippuu myös siitä, esitetäänkö EOS-vaihtoehto yhtenä vaihtoehtona muiden joukossa vai erillisellä, niin sanotulla filterikysymyksellä. Muiden vaihtoehtojen joukosta se valitaan harvemmin kuin erillisestä kysymyksestä, jossa tiedustellaan, onko vastaajalla mielipidettä asiasta ja vasta-

sen jälkeen tarkennetaan, mitä mieltä hän on. Siksi EOS- vaihtoehtoa ei saa sivuuttaa kysymysten suunnittelussa, vaan tutkijan täytyy ratkaista, miten se vastajalle esitetään.

Surveytutkimuksissa aineiston EOS-luokkia käsitellään kato- tai roskaluokkina, joiden vastaukset usein poistetaan analyysistä. Suvi Ronkainen (1999) on analysoinut roskaluokkia, muun muassa En osaa sanoa -vastauksia, joista hän on löytänyt erilaisia vastaamisen tyyliä. EOS-vastaaaminen vaihteli sukupolvien ja toimintakulttuurien kesken eri kysymysteemoissa. Kävi ilmi, että naiset antavat miehiä runsaammin En osaa sanoa -vastauksia ja maaseutuammateissa toimineet yleisemmin kuin kaupunkiammateissa toimineet. Lisäksi vanhemmat vastaajat epäroivät nuoria useammin.

Kysymistapa vaikuttaa tuloksiin

En osaa sanoa -vaihtoehdon vaikutusta vastausjakaumiin on selvitetty useissa tutkimuksissa. Esimerkiksi Schuman ja Presser (1981) raportoivat tekemästään vertailusta, jossa vastaajia pyydettiin arvioimaan tuomiois-

tuinten toimintaa. Ensin kysymys esitettiin muodossa:

”Suhtautuvatko tuomioistuimet mielestänne rikollisiin yleisesti ottaen liian ankarasti vai eivät tarpeeksi ankarasti?”

Vastaukset tällä tavoin esitettyyn kysymykseen jakautuivat seuraavalla tavalla:

liian ankarasti	5,6 %
eivät tarpeeksi ankarasti	77,8 %
sopivalla tavalla (ilmoitettu omasta aloitteesta)	9,7 %
ei osaa sanoa (-,-)	6,8 %

Kun kysymyksen loppuun lisättiin *”vai eikö teillä ole tarpeeksi tietoa asiasta, jotta voisitte arvioida tuomioistuinten suhtautumista?”* vastaukset jakautuivat aivan eri tavalla:

liian ankarasti	4,6 %
eivät tarpeeksi ankarasti	60,3 %
sopivalla tavalla (ilmoitettu omasta aloitteesta)	6,1 %
ei tarpeeksi tietoa asiasta	29,0 %

Muissakin tämänkaltaisissa kysymyksissä EOS-vastauksia on saatu noin 22 % enemmän jälkimmäisen kaltaisella kysymyksellä (Clark & Schober 1992). Miksi vastausjakaumat sitten muuttuvat näin? Clark ja Schober selittävät jakaumien erilaisuutta tulkittavuuden oletuksella (*the presumption of interpretability*): Vastaa-

olettaa, että kysymykset on muotoiltu siten, että hänen tulisi ymmärtää, mitä niillä tarkoitetaan. Koska haastattelija ei saa selittää tai selventää kysymyksiä, vastaajan täytyy olettaa, etteivät kysymykset tarvitse selvennystä, ja siksi hän tekee kysymyksestä ilmeisimmältä vaikuttavan tulkinna ja vastaa sen mukaisesti.

Kun EOS-vaihtoehto ei sisälly kysymykseen, vastaajat olettavat, että heiltä tiedustellaan yleistä näkemystä asiasta ja että heidän tulee vastata omien käsitystensä mukaisesti. He päättelivät, että heillä täytyy olla mielipide tiedustellusta asiasta ja heidän täytyy vastata kysymykseen, koska sellainen on heille esitetty. Silloin kun EOS-vaihtoehto luetaan ääneen kysymyksen yhteydessä, vastaajat tulkitsevat, että vastaukseksi odotetaan ainoastaan asiaan perehtynyttä vastausta eli heidän tulee vastata ainoastaan, jos todelta tietävät asiasta.

Kun arkikeskustelussa henkilö esittää kysymyksen, on yhteinen oletus, että siihen annetaan vastaus tai jos asia on epäselvä, sitä pohjustetaan lisää yhteisen ymmärryksen saavuttamiseksi (Clark & Schober 1992). Surveyhaastattelussa tällainen kysymisen tarkoituksia selventävä pohjustuskeskustelu ei ole mahdollista, vaan haastattelu etenee kysymys-vastaus-puheenvuoroina, ja vastaajan odotetaan valitsevan

jonkin tarjotuista vastausvaihtoehtoista. Siksi vastaaja ei todennäköisesti ilmoita, ettei hänellä ole mielipidettä, ellei kysyjä ilmaise sen olevan hyväksyttävä vastaus.

EOS-vastaukset ovat moniselitteisiä

Mutta kertovatko En osaa sanoa -vastaukset aina tietämättömyydestä tai kykenemättömyydestä ottaa kantaa? Gilljam ja Granberg (1993) kiinnittävät huomion mielipiteen omaaviin vastaajiin, jotka kuitenkin valitsevat En osaa sanoa -vaihtoehdon. Ydinvoiman puoltamista tai vastustamista koskevassa kyselyssä kävi ilmi, että osa EOS-vastaajista otti kantaa asiaan, kun samasta aiheesta kysyttiin useampi kysymys. Suurin osa niistä, jotka vastasivat ensimmäiseen kysymykseen En osaa sanoa, ottivat kuitenkin kantaa joko toisessa (42 % alkuperäisistä EOS-vastaajista) tai kolmannessa kysymyksessä (77 % alkuperäisistä EOS-vastaajista). Mielipiteen ilmaiseminen oli myös yhteydessä myöhempään ydinvoimaa koskevan kansanäänestyksen äänestyskäyttäytymiseen.

Onkin esitetty kritiikkiä, että EOS-vaihtoehdon tarjoaminen houkuttelee vastaajaa valitsemaan helpon etenemistien haastattelussa (esim. Krosnick 2002). Voi olla, että motivoitumaton vastaaja ei halua pohtia aihetta tarkemmin, vaan välttelee vastaamista ja tarttuu EOS-vaihtoehdon tarjoamaan mahdollisuuteen. Tutkijan tuleekin pohtia, kummalla on suurempi vaikutus aineiston laatuun: motivoitumattomien vastaajien EOS-vastauksilla vai arviosta annetuilla sisällöllisillä vastauksilla, kun vastaajalla ei ole mielipidettä tai tietoa asiasta.

EOS-vaihtoehdon lukeminen yhtenä mahdollisena vastauksena osoittaa vastaajalle, että myös se on hyväksyttävä vastaus. Siitä, haluaako tutkija välittää tällaisen viestin vastaajalle, hänen täytyy päättää kysymyksiä suunnitellessaan. EOS-vaihtoehdon vaikutukset vastausjakauksiin ovat ilmeiset, ja sitä mitä vastausten takana on, tulisi analysoida tarkemmin.

Ehkä vastausvaihtoehdot eivät kuvaa ilmiötä niin kuin se vastaajan mielessä jäsentyy ja siksi vastaaja ei löydä sisällöllisistä vaihtoehtoista omaansa. Kysymys saattaa olla epäselvä tai moniselitteinen. Tai ehkä vastaaja ei todellakaan tiedä vastausta kysymykseen tai ei tiedä, mitä mieltä olisi. Joka tapauksessa En osaa sanoa -vastaus on yhtäläillä vastaus kuin sisällöllisen vastausvaihtoehdon valitseminenkin, eikä pelkästään aineiston analyysia haittaava roska-alue. □

Kirjoittaja työskentelee Tilastokeskuksen SurveyLaboratoriossa tutkijana

Lähteet:

Clark, H., Schober, M. F. (1992): Asking questions and influencing answers. Teoksessa J. M. Tanur (toim.) Questions about questions: inquiries into the cognitive bases of surveys. Russell Sage Foundation, New York. 15–48.

Gilljam, M., Granberg, D. (1993): Should we take don't know for an answer? Public Opinion Quarterly vol. 57. 348–357.

Krosnick, J. A. (2002): The cause of no-opinion responses to attitude measures in surveys: they are rarely what they appear to be. Teoksessa R. M. Groves, D. A. Dillman, J. L. Eltinge & R. J. A. Little (toim.) Survey nonresponse. John Wiley & Sons, New York. 87–100.

Ronkainen, S. (1999) Ajan ja paikan merkitsemät. Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus. Gaudeamus, Helsinki.

Schuman, H., Presser, S. (1981): Questions and answers in attitude surveys: experiments on question form, wording and context. Academic Press, New York.

